

Véghelyi Balázs

Fellegajtó nyitogató

Ha tavaszi szél vizet áraszt, kinyílik a lélek, és szabadon enged minden érzést: keservet, örömet, vágyat. A magyar népdalokban évszázadok fájdalma és öröme gyűlt össze, s mivel szájról szájra, szerzőről szerzőre, nemzedékről nemzedékre jártak és formálódtak ezek az énekek, jóval többet jelentenek egy ember, vagyis a vers alányának szerelménél, boldogságánál, szívrepesztő, édig növvő és ott kétrét hajló bánatánál. Egy nép érzésvilágát is hordozzák.

Ág Tibor felvidéki népdalkutató írja: *„Valamikor a népdalok átörökítése természetes módon, a hétköznapi és ünnepek, tehát a mindennapi élet során folyt, nemzedékről nemzedékre. A közös munkák, a társas összejövetelek, az életfordulók és naptári ünnepek nem lehettek meg közös éneklés nélkül.”* A hagyományos falusi közösségek fölbomlása, és ezzel párhuzamosan a McLuhan által vizionált *világfalu* folyamatos terjeszkedése felszámolta a népi kultúrát mint „természeti jelenséget”, de hála a huszadik század megszállott gyűjtőinek, segítőkész adatközlőinek és tehetséges közvetítőinek, a népművészet, amely valaha egy társadalmi réteg élő hagyományát jelentette, már egy nagyobb közösség, a nemzet kultúrájának is szerves része lett. Kodály Zoltán 1943 májusában eszmélkedésének helyszínén, Galántán járva „első professzorainak” nevezte azokat az egykori parasztlányokat, akiktől megtanult „magyarul énekelni”. *„Általatos tudtam meg, nemzetem legjavától, mi a magyar zene, s hogy van magyar zene.”*

Egyetemes törvény, hogy a hagyományaitól elszakadt közösséget, mint az ördög-szekeket, elviszi a szél. Manapság, a televízió, a rádió és az internet korában minden feltétel adott, hogy az emberek és a népek kultúrája eleven tudás maradjon.

A magyar népdalok páratlan hatással voltak mind az irodalomra, mind a zenére. Ez más nemzetek közösségi eredetű kultúrájáról is elmondható, de nálunk különösen nagy múltja és nagy tekintélye van a népi gyökerű, illetve a népi ihletésű művészetnek, a felvilágosodás korától egészen napjainkig.

A magyar népköltészet szervezett gyűjtése a 19. században kezdődött. A legfontosabb, korai gyűjtemények kiadói: Pálóczi Horváth Ádám (*Ó és új mintegy ötödfélszáz dalok*, 1813), Erdélyi János (*Népdalok és mondák I–III.*, 1846–48), Kriza János (*Vadrózsák*, 1863). A népdalgyűjtés egységes módszertani alapjait Vikár Béla fektette le, aki gyorsírással, majd 1896-tól – elsőként a világon – Edison-féle fonográffal rögzített népdalokat, népmeséket.

A népi szövegek jelentőségét felismerték a 19. század legnagyobb költői, és saját verseikben is próbálták a népdalok hangján szólni. Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Kisfaludy Károly és mások kísérletei után Petőfi Sándor került legközelebb a nép gondolkodás- és kifejezőmódjához. A népmesék történetészövését követi a *János*

vitéz című elbeszélő költeménye, amelyről Szerb Antal ezt írta: „*a János vitéz az, amit az ember szeretne odaajándékozni külföldi ismerőseinek, hogy megérezzék a magyar népjelleg melegségét, humorát, semmihez sem fogható báját, hogy megérezzék a magyar szív verését. Ebben a műben csodálatosan együtt van a magyar föld valósága és a magyar lélek álma.*” Petőfi csak egy vékony, élő szeletét ismerhette a népköltészetnek, de amennyit megismert belőle, az minden korábbi szerzőnél természetesebben talált otthonra életművében. A hatás kölcsönös volt: Petőfi számos verséből népdal lett, és a dalok szövege ugyanúgy éneklőről éneklőre változott, mint az eredeti népi szövegek. Ennek legismertebb példája az *Alku*, de még érdekesebb a *Temetésre szól az ének* alakulása. Az alábbi népdalt Kallós Zoltán gyűjtötte a mezősgyi Széken:

*Temetőben kék ibolya,
Nem leszek szerelmes soha,
Láncot veretek szívemre,
Megmutatom, bírok vele.*

*Temetőben kék ibolya,
Szívem gyászba van borulva.
Nem egyébért, csak teérted,
Mert én tiltva vagyok tőled.*

*Temetőben zeng az ének,
Vajon, oda kit kísérnek,
Akárki az, nem földi rab,
Nálamnál százszor boldogabb.*

*Most viszik az ablak alatt,
Minden kislány sírva fakad.
Bárcsak engem vinnének ki,
Engem nem siratna senki.*

A kétstrófás Petőfi-mű nem sokat változott az éneklők száján, azonban két új szakasz került a vers elé. Ezek „magyarázni”, ezáltal átélhetőbbé tenni hivatottak az éneklő fájdalomát.

Egy régebbi esszémben megkockáztattam: „*Petőfi az új stílusú népdalokra legalább akkora hatással volt, mint a népdalok Petőfire*”. A kijelentést most is vállalom. A 19. századtól a parasztházak szegényes könyvespolcain két „kötelező olvasmány” mindig előfordult: a Biblia és Petőfi verseskötete. Nyilvánvaló, hogy ezek hatottak leginkább a gondolkodásukra és ösztönös művészetükre.

A régi, az új és a vegyes stílusú népdal fogalmát Bartók Béla különítette el. A régi stílusúak fő jellemzői: ereszkedő dallamív (a kezdőhang magasabb a zárónál), pentatónia (ötfokúság), lassú tempó, erős díszítettség, alacsony szótagszám. Az új stílusú népdalok a 18–19. századtól születtek. Jellemző rájuk a kupolás szerkezet (a középső sorok a legmagasabbak), a feszes tempó és a magas szótagszám. A vegyes stílusúak a kettő ötvözetét adják.

A különbség a szövegekben is tetten érhető. Az új stílusú népdalszövegek egyszerűek, letisztultak, logikusak:

„Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok,
A szegény legénynek utat mutassatok,
Mutassatok utat a szegény legénynek,
Nem találja házát a szeretőjének.”

A köztudatban sokáig ez az egyszerűség jelentette a népdalt. A régi stílusú szövegek azonban árnyalják a képet. A logikai kibontás helyett a képi tömörítést csodálhatjuk meg bennük. Csoóri Sándor némelyikükben a modern szimbolizmus, szürrealizmus és naturalizmus elemeit vélte fölfedezni. *Szántottam gyöpöt* című 1966-os tanulmányában példaként idézi a *Komáromi szép lány* balladáját:

„*Dunának feneke: koporsóm feneke.*
Dunának két széle: koporsóm két széle.”

Dunának hajjai: az én szemfödelem.
Dunának halai: koporsóm szögei.”

Ezek a metaforák a huszadik század szürrealista költőit juttatják eszébe. Szintén érdekes példa a *Szántottam gyöpöt* kezdetű népdal:

„*Szántottam gyöpöt,*
Vettem gyöngyöt,
Hajtottam ágát,
Szedtem virágát.”

Ez a négy rövid sor – a szimbolizmus eszköztárát megelőlegezve – a szüzesség elvéltét jelképezi. És még egy népdalrészlet:

*„Annyi bánat a szívemen,
Kétrét hajlott az egeken.
Ha még egyet hajlott volna,
Szívem kettéhasadt volna.”*

Talán nem túlzás, hogy Csoóri ezt a négy sort párhuzamba állította József Attila *Ódájának* egyik részletével:

*„Milyen magas e hajnali ég!
Seregek csillognak érceiben.
Bántja szemem a nagy fényesség.
El vagyok veszve, azt hiszem.
Hallom, amint fölöttem csattog
ver a szívem.”*

A párhuzam, ha véletlen is, nem alaptalan. E régi dalok hatása József Attilától kezdve Nagy Lászlóig és Kányádi Sándorig végigvonul a huszadik század magyar költészetén, a dalok szövegeit pedig a magyar dalszövegírás történetének legjobb darabjai között említhetjük.

A huszadik század magyar zenéjében kiemelt szerep jutott a népdaloknak. Bartók Béla és Kodály Zoltán felbecsülhetetlen értékű munkát végzett mind a gyűjtés, mind a rendszerezés, mind a népszerűsítés terén. Első kiadványuk, a *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel* 1906-ban húsz népdalt tesz közkinccsé saját feldolgozásukban. Cipőt húztak ezekre a mezítlás dallamokra, hogy dalok és zongoraművek, később zenekari darabok és daljátékok formájában fogadhassa be az ehhez szokott városi közönség. A szándék legkomolyabb eredménye Kodály *Háry János*a, amely – mesteri hangszereléssel – a magyar és a külföldi operaszínpadokra is fölemelte népdalainkat. Hogy miért fordultak felé, és mit jelentett ennek a két világhírű mesternek a népzene, arról Bartók így vallott: *„Megtanulhatjuk ebből a zenéből a kifejezés páratlan tömörségét, minden lényegtelennek legszigorúbb kiküszöbölését – s épp ez volt az, amire a romantikus korok terjengős bőbeszédűsége után mindenekelőtt vágyódtunk.”* Bartók és Kodály példáját zeneszerzők sora követte a huszadik században. Bárdos Lajos, Farkas Ferenc, Lajtha László, Szőnyi Erzsébet mellett még a fiatal Ligeti Györgyöt is inspirálták a magyar népdalok.

A népzene közkinccsé tételében újabb mérföldkő volt a táncházmozgalom elindítása. 1972. május 6-án nyílt meg az első budapesti táncház, amelyet sorban követett a többi. A mozgalom vezetőinek célja az volt, hogy a színpadi előadások mellett újból a hétköznapiok része legyen a népzene – új környezetében: a városban. Fiatal lányok és fiúk hátizsákkal és magnóval járták a falvakat, hogy megmerítkezzenek az egyre

apadó *tiszta forrásban*. A városi népzeneészek az öreg mesterektől próbálták ellesni a hagyományos játékszilust, hagyományos hangszereken. A Sebő együttes, a Muzsikás együttes és társaik széles körben megismertették, népszerűvé tették a magyar népzene eredeti hangját.

Ha társadalmi összefüggéseket is kutatunk, látható, hogy a mozgalom gerincét azok a fiatal értelmiségiek adták, akik tiszta hangot kerestek a kor hamis szólamaival szemben, és a szocialista internacionalizmus ellenében nem a nyugati kultúra, hanem saját népük hagyományai felé fordultak. Nem a szemellenzős nacionalizmus, hanem Bartók szellemében, aki – saját bevallása szerint – a népek testvériségének eszméjét kívánta szolgálni, de hozzátette: „*Az volna számomra a legörvendetesebb, ha minden ország, minden országrész, minden megye, sőt minden falu valami tősgyökerest, eltérőt tudna produkálni!*”

Néhány évtizedet ugorva az időben, a hagyományok átörökítésének és megújításának egyik legszebb példája a Buda Folk Band létrejötte. Az alapítók között megtaláljuk a Muzsikás együttes két tagjának, Éri Péternek és ifjabb Csoóri Sándornak a fiát is: Éri Mártont és Csoóri Sándor „Sündit”. Ugyanazzal a hittel, szüleikhez mérhető tehetséggel, de generációjuk és természetes közegük, vagyis a nyolcvanas években született városi fiatalok hangján szólaltatják meg a népdalokat.

Visszatérve a huszadik századhoz: komolyzene után a hatvanas években kibontakozó beatzenét is megtermékenyítette a népdal. Ennek első és leghatásosabb képviselője az Illés együttes volt. Fontos szerepet szántak a népi hangszereknek, a magyar és a környező népek zenéjét idéző dallamoknak és a népköltészeti motívumokkal modern érzéseket és gondolatokat kifejező dalszövegeknek. A nagyhatású Illés-szövegek a fiatal Bródy János tehetségét dicsérik. A népi ihletésű *Virágéneket* teljes terjedelmében idézem:

*Virágom, virágom
Rubintos virágom
A hírt, hogy kinyílottál
Én már alig várom*

*Szerettem, szerettem
Bolondul szerettem
Késő most már bánnom
Mindazt, amit tettem*

*Szerelmem kertjében
Oly vigyázva jártam
Mindig úgy szerettem
Hogy őt meg ne bántsam*

*Virágom, virágom
 Rubintos virágom
 Gondok között alszom
 Nyugtalan az álmom*

Érdeemes idézni a híres *Sárga rózsából* is:

*„Elszáradt a sárga rózsza
 Nem jött senki el, hogy kidobja
 – Dana-dana-don –, ki az ablakon
 – Dana-dana-don
 Nem él már, nem is szép, halott rég
 – Dana-dana-don –, látni akarom
 – Dana-dana-don*

Jaj de rég volt már, hogy szépnek láttam
 Széltől óvtam én, úgy vigyáztam
 – Dana-dana-don –, kedveltem nagyon
 – Dana-dana-don
 Elmúlt rég, nincs erőm, hogy kidobjam
 – Dana-dana-don –, látni akarom
 – Dana-dana-don”

A lány és a csavargó – szövege alapján – akár egy új stílusú népballada is lehetne. A történet egyszerű, a lélektani magyarázat annál összetettebb. Egy magányos lány házába fogad egy csavargót. Eteti, itatja, ágyába fekteti – és beleszeret. Örökre maga mellett akarja tudni. Nappal együtt dolgoznak, éjjel boldoggá teszik egymást.

*„De jött egy nap, s a fiú így szólt:
 – Várnak rám, s én elmegyek
 Jó volt veled, de nem bírom már
 Tovább ezt az életet*

*A lány csak még egy éjszakát kért:
 – Holnap mehetsz – ígérte
 És a fiú a völgyben maradt
 Eltemetve, örökre”*

Az 1969-es Táncdalfesztiválon a zenekar a kiosztható díjak közel felét elnyerte *Ami-*

kor én még kissrác voltam című, népzenei húrokat pengető versenydalával. Ekkor született a gondolat, hogy lehetnének akár Magyar Állami Népi Beategyüttes is. Talán az „állami” jelző miatt maradtak inkább Illés szekerén...

Az Illés úttörő példáját a következő évtizedekben sokan, sokféleképpen próbálták követni, így például a versmegzenésítéseiben népi elemeket is felhasználó Kalácska, a népzenei alapokat elektronikus popzenébe oldó Anima Sound System, később a Nox, vagy a Kormorán és a Republic, akik rockzenébe vegyítették a népzenei elemeket.

A Republic *67-es út* című slágerének refrénje egyértelmű utalás az ismert népdalra:

*„Csillagok, csillagok, mondjátok el nekem,
Merre jár; hol lehet most a kedvesem.”*

A szituáció és az érzés ugyanaz, csupán a környezet változott meg: falusi földút helyett aszfaltozott országúton keresi szerelmét az éneklő. A *Fényes utakon* hangszeres betéte szintén a népzeneben gyökerezik: az *Érik a szőlő* kezdetű népdal ütemei válsztják el egymástól Bódi László versszakait.

Hasonló megoldásokat a Kormoránnál is láthatunk. Koltay Gergely *A forrás felé* szövegét nagyrészt a Hess, páva dallamára írta, és nyilván programszövegnek szánta:

*„Húzd jobbra, húzd meg jól,
induljon a hajó.
Előre bátran nézz,
fel a forrás felé.
Sodor a nagy folyó,
merítsd lapátod jól.
Iránytól el ne térj,
fel a forrás felé.”*

Egyedülálló zenei jelenség a Vágtázó Halottkémek elnevezésű etno-punk zenekar. A formáció 1975-ben alakult meg Grandpierre Attila baráti társaságából, és egészen 2001-ig működött. Dallam- és szövegvilágukban egészen a sámánkultúráig nyúltak vissza. Csillagösvényen jártak a földalatti klubok díszletei között is, elektromos gitárok lovaival hajtva magukat és közönségüket a révületig. Lemezcímeik beszédesen árulkodnak világvilágokról: *A halál mósresre tanítása*; *A világöszön kiugrasztása*; *A semmi kapuin dörömbölve*; *Óriási tér*; *Az Éden visszahódítása*. Ars poeticájuknak is tekinthető az *Élő világegyetem* című Grandpierre-szöveg:

*haj végtelen tér
haj végtelen láng
gyújt vérig a kép
hajt égig a vágy*

*haj régi emlék
haj régi világ
haj rég felejtett
fékevesztett szabadság*

*hallom régi dob szavát
látom égi farsangját
újra látom álmomban
szólal újra hangomban*

A VHK törekvései Grandpierre Attila 2005-ben alapított új zenekarában, a Vágtázó Csodaszarvasban teljesedtek ki. A végtelen ázsiai puszták hangulata még markánsabban érződik a színpadon.

Az 1990-es évektől mind nagyobb közönsége lett a népi gyökerű világzenének. Az ide sorolható együttesek közül az egyik legnépszerűbb és legeredetibb hang a Ghymes zenekaré, amelyet a felvidéki Szarka testvérek, Gyula és Tamás alapítottak 1983-ban. Ahogy léteznek hagyományőrző, úgy vannak hagyományújító együttesek is. A Ghymes úgy tudta megújítani a Kárpát-medence zenei és népköltészeti hagyományát, hogy az ősi kultúrrétegek és a modern hangzatok, a régi korok hitvilága és a modern ember léttapasztalata harmonikus egységben maradnak, egyik sem kerekedik felül a másikon. Pályafutásuk korai és későbbi szakaszaiban is el tudták kerülni az eléjük táruló csapdákat: a hatásvadászatot, a pántlikás népieskedést – hiteles, ősi alapokon nyugvó, modern zenét játszottak, rendszerint két stílust, egy lírait és egy dallamában-szövegeiben keményebbet váltogatva. Dalszövegeik egy része évszázadok messzeségéből köszön ránk: mondókák, babonás szövegek, népdalok kaptak új(ra) hangot általuk. Szarka Tamás dalszövegei is gyakran idézik a néphagyományt:

*„Duna partján nevelkedik tulipán,
Duna partján nevelkedik tulipán,
Téged óhajt az én szívem, téged vár,
Téged óhajt az én szívem, téged vár.*

*Néked adtam jelkendőmet – add vissza,
Néked adtam jelkendőmet – add vissza,
Nap megszítta piros színét, nem tiszta,
Nap megszítta piros színét, nem tiszta.”*

Az ezredforduló utáni évtized magyar zenéjének egyik legizgalmasabb kölcsönhatása a Csík zenekarhoz fűződik. Csík János együttese a hagyományok őrzése mellett szövetséget kötött a hazai alternatív rock legnépszerűbb együtteseivel. A *Csillag vagy fecske* (Kispál és a Borz) vagy a *Most múlik pontosan* (Quimby) Csík zenekar általi feldolgozása fiatalok tömegeivel ismertette és szerettette meg a népzene. Nyitottságuk határtalan: még a Tankcsapda *Fiúk ölébe a lányok* című rockszámát is elhúzták. A hatás azonban kölcsönös. Erre talán legszebb példa ez a székelyföldi népdal:

*Én vagyok az, aki nem jó,
Fellegajtó nyitogató.
Nyitogatom a felleget,
Sírok alatta eleget.*

*Ifiúságom telik el,
Azért a szívem hasad el.
Ifiúság gyöngykoszorú,
Ki elveszti, de szomorú!*

*Bolond volnék, ha búsulnék,
Ha a bűnnek helyet adnék.
Én a bűnnek utat adok,
Magam pedig vígan járok.*

Ezt a dalt olyan előadókkal közösen szólaltatták meg koncertjeiken, akiknek kevés közül van a népzenehez, mégis hitelesen ültették át saját zenei világukba: Kiss Tiborral, Lovasi Andrással, Presser Gáborral...

Bartók Béla szerint: „A népzene a városi kultúrától nem befolyásolt emberekben öntudatlanul működő természeti erő átalakító munkájának eredménye.” Hozzáteszi: „Csak aki saját nemzete lelkébe, legelrejtettebb titkaiba mélyed, csak az alkothat olyan muzsikát, melyben kifejezésre juthat a népzene. Ha elég tehetséggel rendelkezik, műveiben ezt teljességre tudja vinni.”

A népi és a modern zene sikeres találkozásaira a példák sora még hosszú lenne. Kivétel nélkül azt igazolnák, hogy a népdal a legkisebb közös többszörös stílusok és zenészek között, és a fellegajtó mindenki előtt nyitva áll.